

gelegenheid genomen zich thetisch over zijn zakelijke motieven te uiten en wel in zijn tweede publicatie over het boek Handelingen. Daar betoogde hij naar aanleiding van Hand. 1: 6, 7 dat "Jesus. . . de aanstaande wederoprichting van het koninkrijk van Israël alles behalve ontkent"²³. Dit zei hij overigens toen niet voor het eerst. Hij was in de vijftiger jaren kennelijk met het onderwerp bezig. Dit blijkt uit twee aan de wederoprichting van Israël gewijde publicaties die door H.J. Koenen voor het nageslacht bewaard zijn. Het eerste is een artikel in het blad *De Toekomst van Israël* uit 1852, het tweede zijn in 1855 in Parijs voorgedragen stellingen²⁴. Naast bovengenoemde tekst speelt in alle drie gevallen ook Handelingen 3: 21 een belangrijke rol: ". . . . de tijden van de wederoprichting van alle dingen. . .", van de apokatastasis pantoon. Had hij in zijn *Voorlezingen* van 1826 hierover slechts kort gesproken als over de tot op de toebrenging van de laatste der uitverkorenen voortgaande vervulling der profetieën, uitlopend op "den grooten dag van de opening der Boeken, en des algemeenen Oordeels"²⁵, in zijn "Wederoprichting" is hij zeer expliciet: "Schroomelijk is deze plaats door de Uitleggers voorbij gezien, of misverstaan, of uit zijn verband gerukt. Wat de Apostel toezegt is geenszins eene *wederoprichting* of *herstel* van het gantsche schepsel, met andere woorden, de leer eener eindelijke zaligheid van alle menschen. Het is (in het ondubbelzinnige verband) de wederoprichting, het herstel van alle dingen, *die van ouds door Gods Propheten gesproken zijn* . . . een werkelijk en wezenlijk koninkrijk onder het werkelijk en wezenlijk koningschap van den beloofden Messias . . ."²⁶. Dit gegeven pakt hij in de vijftiende van de "vijfentwintig stellingen" kort en krachtig op, om in de zestiende voort te gaan: ". . . Wij weten, dat het

23. Isaac da Costa, *Beschouwing van het tweede boek van Lucas genaamd Handelingen der Apostelen*, Amsterdam 1858, 24. Het jaartal van de titelpagina mag, blijkens de dubbele Voorrede, met een korrel zout genomen worden. Het eerste gedeelte van het werk was al in 1856 verkrijgbaar, en dus vóór zijn 'Leidse' polemieek bekend.

24. "De Wederoprichting van een Koninkrijk van Israël", uit: *De Toekomst van Israël*, 1852, in H.J. Koenen (red.), *Opstellen van Godgeleerden en Geschiedkundigen Inhoud*, door Mr. Is. da Costa IV, Amsterdam 1862, 381-396; en "Vijf en twintig stellingen over de nationale wederoprichting van Israël en de wederkomst van den Heer Jezus Christus in heerlijkheid, aangeboden aan de vergadering van Evangelische Christenen te Parijs in hunne zitting van 30 Augustus 1855", t.z.p., 397-408.

25. Is. da Costa, *Voorlezingen over de Handelingen der Apostelen I*, Amsterdam 1826, 145.

26. Da Costa, "Wederoprichting", 393.